

Soós Viktor Attila

MOZAIKOK A PÁRTÁLLAM ÉS A BELÜGY MŰKÖDÉSÉRŐL 1956–1990

Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy – A politikai rendőrség működése Magyarországon 1956–1990*. Corvina Kiadó – 1956-os Intézet, Budapest, 2008.

A 2008-as esztendő egyik vitathatatlan könyvpiaci sikere Tabajdi Gábor és Ungváry Krisztián közös kötete. A szerzők hiánypótló kézikönyvet tettek le az asztalra – valószínűleg sokak bánatára, hiszen mindazok nevesítve lettek ebben a kötetben, akik az 1956–1990 közötti rendszer állambiztonsága működtetőinek tevékenységét el akarták hallgatni.

1990 óta már többen is kísérletet tettek az állambiztonsági szervek működésének bemutatására,¹ de ilyen terjedelmes, a pártállam és a belügy kapcsolatát feltáró kötet még nem jelent meg. Bár ez a kötet sem teljes, ám elődei példája, erényei és hibája nyomán, valamint az azóta kutathatóvá és megismerhetővé vált források jelentős részének feldolgozása révén sok újdonsággal szolgál. A könyv szűkebben a belső reakciót elhárító III/III-as csoportfőnökség működésével, személyi összetételével és a pártállamhoz fűződő viszonyával foglalkozik.

Egy könyv elsöre is szembeötlő, információt hordozó része a címe, ugyanakkor a szerzők a kötet címében nem pontosan fogalmazták meg munkájuk tartalmát, ezért a címet olvasva mást vár és mást kap az, aki a kezébe veszi a kötetet. Valószínűleg a szerzők sem arra gondoltak, hogy az egész Kádár-korszak története elhallgatott lenne, hanem csak arra, hogy annak egy jelentős momentuma, az állambiztonsági szervek működésének mechanizmusa nem eléggé feltárt és ismert. Gondoljunk csak arra, hogy az 1956–1990 közötti időszak az egyik legkutatottabb és a tágabb közvélemény által is leginkább figyelemmel kísért történelmi periódus. Ez egyébként így természetes, hiszen működése valóban agyontitkosított, sok szempontból hamis és hazug volt. A korszak lezárulta után egyre több információhoz, dokumentumhoz lehet hozzájutni, és azok számára, akik megélték a Kádár-rendszer mindennapjait, fontos, hogy a hivatalos diskurzus mögötti történéseket is megismerjék.

A szerzők a kötet bevezetőjében hangsúlyozzák, hogy munkájuk nem pótolja a Belügyminisztérium (BM) vagy a Kádár-rendszer teljes történetét. Ennek feldolgozására és bemutatására még várunk kell.

¹ Lásd KENEDI János: *Kis állambiztonsági olvasókönyv*, Magvető, Budapest, 1996; KISZELY Gábor: *ÁVH. Egy terror-szervezet története*, Korona, Budapest, 2000; Uő.: *Állambiztonság 1956–1990*, Korona, Budapest, 2001. Valamint jelentős tanulmányok jelentek meg a működési mechanizmusról a Történeti Hivatal, illetve az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára kiadásában megjelent évkönyvekben és tanulmánykötetekben.

A könyv egymástól markánsan elkülönülő két nagyobb részből áll, nemcsak tartalmában, hanem műfajában és stílusában is. (A kötetből sajnálatos módon nem derül ki, hogy az egyes fejezetek vagy esettanulmányok melyik szerző nevéhez köthetők. Ezt egy következő kiadásban feltétlenül jelölni kell.) A kötet első fele hivatal- és működéstörténet, amely bemutatja a pártállam irányítását és a BM III/III csoportfőnökség működését.

A rendszerváltozás után többször reflektorfénybe kerülő és sokat feszegetett kérdéskör az „ügynökkérdés”. A szerzők ennél jóval többet és mást helyeztek kutatásuk és munkájuk fókuszába, de tény, hogy ezt a kérdéskört nem lehetett és nem is akarták megkerülni. A bevezetőben megfogalmazták, hogy kit tekintenek ügynöknek: „azt nevezzük hálózati személynek, akit az ebből a szempontból leginkább kompetens szervezet, az állambiztonság is annak tartott”. Ezt a meghatározásukat kell tehát irányadónak vennünk, amikor az egyes esettanulmányokat elemezzük.

A szerzők hangsúlyozzák, hogy nem egy lezárt kutatás eredményeit, következtetéseit tárják a nyilvánosság elé, hanem a kutatásaik jelenlegi állását foglalták össze. Céljuknak tartották, hogy a kötetben feltárt tények és összefüggések segítsék az MSZMP-vel és a Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökségével kapcsolatos mítoszok lerombolását, a realisabb történeti kép kialakítását, ezáltal pedig közelebb vigyenek a társadalmi megbékéléshez. Hogy a kötet ez utóbbi célt megvalósíthatná, azzal szemben szkeptikusnak kell lennünk, hiszen a társadalmi törésvonalak nem ezen kérdések mentén húzódnak.

A kötet második felében található 17 esettanulmánnyal a szerzők célja az volt, hogy „reprezentatíván” mutassák be a szolgálatok működési területeit.

A kemény borítású 516 oldalas munka sok szempontból helyretesz korábbi tévedéseket, félremagyarázásokat és rengeteg új információt nyújt a Kádár-korszak működési mechanizmusa iránt érdeklődő olvasónak. A szerzők kiindulópontja az, hogy az állambiztonsági szerveket a Magyar Kommunista Párt, majd a Magyar Dolgozók Pártja és végül a Magyar Szocialista Munkáspárt szervei irányították – a korábbi feltételezéssel ellentétben, mely szerint e szerv állam volt az államban.

A kötet címéből kiderül, hogy a munka az 1956 és 1990 közé eső időszakot tárgyalja. Az azonban a *Bevezetés*ből sem válik egyértelművé, hogy miért csak a „Kádár-korszak” időszakát, annak állampárti és belügyi kapcsolatait vizsgálják, mi motiválta a szerzőket, hogy ne foglalkozzanak az 1945–1956 közötti időszak intézménytörténetével. Hiszen még annak teljes, minden szempontra kiterjedő vizsgálata sem történt meg. Ha a szerzők esetleg úgy gondolják, hogy egy teljesen új rendszer működési mechanizmusa jött létre 1956–1957-ben és tartott egészen 1990-ig – vagy talán napjainkig –, és annak semmi kapcsolata nincs az 1956 előttivel, akkor ezt jelezniük kellett volna.

Az első 192 oldalon az állambiztonsági szervek, a politikai rendőrség működéséről, történetéről kaphat képet az olvasó.

Négy fejezet vizsgálja *A pártállam és a belügy* kapcsolatát. Az első fejezetben – *Az állambiztonsági szervek és a kommunista párt kapcsolata* – röviden ismertetik a sztálinista modellt, majd egy rövid áttekintést adnak a Politikai Rendészeti Osztály, a BM Államvédelmi Osztály és az Államvédelmi Hatóság létrejöttéről és működéséről. Ezt követően ismertetik a kádári modellt, az állambiztonság és az MSZMP kapcsolatát, figyelmük a pártirányítás

rendszerére, csatornáira, az MSZMP és a BM kapcsolatára terjed ki. Három csoportba („Az imperialisták »fellazító tevékenységéről« szóló határozatok”, „A belső ellenség el- leni határozatok” és „Egyházpolitikai határozatok”) gyűjtötték és mutatják be az MSZMP határozatait – különösen a Politikai Bizottság által meghozott határozatokat – mint a pártirányítás dokumentumait. Ezeket a dokumentumokat azért emelték ki, mert véleményük szerint ezek reprezentálják a szervek által kiemelt fontosságúnak ítélt mű- ködési területeket. Egy szélesebb meritésű kutatásnak az MSZMP KB titkárainak és osz- tályainak – például Agitációs és Propaganda Osztály; Párt- és Tömegszervezetek Osztá- lyá – anyagát is hasznos lenne feltárnia, hogy az előkészítési és működési mechanizmus még jobban megismerhető legyen.

A második fejezetben – *A politikai rendőrség irányítói és parancsnokai* – az állambiztonsági szer- vek állományát és a politikai megrendelőket, a pártállam vezető bürokratáit mutatják be. Ebben jól áttekinthető táblázatok, ábrák segítik az olvasót. A könyv egyik legnagyobb érté- ke kétségtelenül az, hogy a szerzők legtöbb esetben fényképpel illusztrált hosszabb–rövi- debb életrajzokat közölnek az 1956–1990 között fennálló rendszer állambiztonsági szer- veinek működteiről, hiszen az állambiztonsági szervek legkevésbé ismert területe a hi- vatásos állomány személyi összetétele. Két korszakot, az 1956–1962 és az 1962–1989 közöttit különböztetik meg, és ezen időszakok történéseit, változásait vizsgálják. Külön ki- emelendő a III/III. csoportfőnökség vezetőinek bemutatása, ismertetése.

A harmadik fejezetben – *Az állambiztonsági munka eszközei és módszerei* – sok olyan technikai és szakmódszertani részletet mutatnak be, melyeket a korszak kutatói sem mindig jól is- mernek és használnak. A módszertani kérdések ismerete és bizonyos fogalmak, kérdés- körök tisztázása – lásd *A hálózat a magyar állambiztonsági szervek tevékenységében* – elengedhetet- len, s talán segíthet a szakmai, társadalmi konszenzus elérésében.

A negyedik fejezet – *Az állambiztonság működése számokban* – a legproblémásabb, a legtöbb kérdést felvető része a kötet első felének. A szerzők a bevezetőben azt írták, hogy mun- kájukban a kutatások jelenlegi állását kívánják összefoglalni. Egyértelmű, hogy még so- káig nem beszélhetünk teljesen lezárt, minden szempontból feltárt kérdéskörrel, ezért is nagyon veszélyes – ahogy ebben a fejezetben ezt megteszik – számadatokat kiragadni. Hiszen annak lenne értelme történettudományi szempontból, az adhatna lehetőséget további vizsgálatokra, elemzésekre, ha teljes adatsor állna rendelkezésre az 1945–1990 közötti időszakból, nem pedig kiragadott példák, amint az a *Hálózat* című részben is sze- repel, mert bár az 1971., 1972., 1973., 1974., 1977. és 1989. esztendő számsorai na- gyon érdekesek, de egyrészt kiragadott példák, másrészt a számok soha nem beszélnek önmagukért, hiányzik mellőlük a történeti magyarázat.

A kötet második felében 17 esettanulmányt olvashatunk, melyekből több már koráb- ban napvilágot látott különböző hetilapokban és folyóiratokban.² Ezek a munkák a kö-

² UNGVÁRY Krisztián: *Koncepciók per a Kádár-rendszerben: a Hagemann-ügy*, Beszélő 2007/2.; Uő.: *Mozgástér és kényszer- pályák – esetvonalások egy egyházfő életrajzához*, Élet és Irodalom 2006. február 3.; Uő.: *Március 15. az állambiztonság célke- resztjében*, Rubicon 2007/3.; TABAJDI Gábor: *A Hétférfi Szabadegyetem és a III/III*, Rubicon 2007/3.; UNGVÁRY Krisz- tián: *Egy eljárás genezise: a Dialógus Pécssett*, Élet és Irodalom 2007. május 18.; Uő.: „Szignalizáció”, luxusbordély, fegyver- kereskedelem és az elhárítás – egy eset a Kádár-rendszer elitjének mindennapjaiból, pályázati tanulmány, 2006.

tetben kisebb-nagyobb változtatással szerepelnek. De például kimaradt a kötetből a nagy visszhangot keltő *A beszerzés és az útibeszámoló* című tanulmány,³ és Ungváry Krisztián valószínűleg visszakozott a történésztársadalom múltjának beharangozott feltárásától.

A recenzió terjedelmi okokból nem foglalkozhat mind a 17 esettanulmány elemzésével, ezért csupán *A katolikus egyházi hierarchia megtörése a Kádár-rendszerben* című tanulmányra kíván reflektálni, mely dolgozat a kötet második felének egyik legfigyelemreméltóbb és elhallgatottabb, egyik korabeli szereplő által sem kommentált tanulmánya.

A bevezető egyáltalán nem tartozik a tárgyhoz; az, hogy egyes történészek vagy egyházi személyek mit gondolnak az „ügynök-kérdésről” és ezzel kapcsolatban hogyan nyilatkoznak meg, a téma szempontjából másodlagos. Ennél fontosabbak a tények, a történeti bizonyítékok, vagyis az, hogyan tudja a szerző bemutatni a katolikus egyházi hierarchia megtörését.

Először röviden olvashatunk a katolikus egyház magyarországi vezetőinek és papjainak sorsáról, a Vatikán keleti politikájáról az 1945–1956 közötti időszakban. A nagy változás – ahogy a szerző megállapítja – a 1964-es részleges megállapodásnál keresendő. Hogy mit keres ezen kérdéskörnél Aczél György és Lékai László fényképe – amely 1977. augusztus 10-i felvétel –, azt nem tudni. A ’60-as évek egyházpolitikája és különösen a ’64-es részleges megállapodás nem köthető kettőjük nevéhez. Bár mindkettőjük szerepe az egyház és az állam kapcsolatának alakulásában jelentős – és külön fejezetet érdemelne –, de az már az 1970–80-as évek története.

A 288–289. oldalon szereplő táblázat, amely a *Püspöki kinevezések és hivatalban lévő püspökök (1964–1987)* címet viseli, több szempontból is problémás. A Vatikán keleti politikáját értékelő rész után a semmiből bukkan elő a táblázat. Hogy mit kíván bemutatni és miért kerül ide, nem tudni, nem előzi meg bevezető gondolat. A feltüntetett püspökök listája hiányos. Ha a táblázat címéből indulunk ki, akkor a hivatalban lévő püspökök közül hiányoznak az alábbiak:

Mindszenty József – püspöki kinevezése 1944. március 4., esztergomi érseki kinevezése 1945. augusztus 16.; 1964-ben még hivatalban volt, egészen 1973. decemberéig.

Badalik Bertalan – püspöki megbízatásának kezdete 1949 júliusa, amikor XII. Piusz veszprémi püspökké nevezte ki. Bár 1957. augusztus 15-én Hejcére került házi őrizetbe, és az egyházmegye kormányzását Klempa Sándor vette át, de Badalik egyházjogi értelemben a veszprémi egyházmegye ordináriusának tekinthető 1965-ben bekövetkezett haláláig.

Papp Kálmán – 1946. június 2-án nevezte ki XII. Piusz pápa győri püspökké. 1966. július 28-án bekövetkezett haláláig állt az egyházmegye élén.

Pétery József – váci püspökké való kinevezése 1942. szeptember 24-én történt XII. Piusz pápa által, és bár ő is Hejcen élt háziőrizetben 1967-ben bekövetkezett haláláig, egyházjogilag ő volt az egyházmegye irányítója 1967-ig.

³ UNGVÁRY Krisztián: *A beszerzés és az útibeszámoló. Tudósok az állambiztonság célkeresztjében*, Élet és Irodalom 2006. május 19. (A könyv megjelenésével párhuzamosan jelent meg UNGVÁRY Krisztián: *A kizárások és sikertelen toborzások alapesetei*, Élet és Irodalom 2008. május 2.)

Kovács Vince — a korábbi váci segédpüspököt 1940-ben szenteltek püspökké, és Pétery 1953-as házi őrizetbe helyezésétől 1959-ig püspöki helynökként, majd 1959–1969 között apostoli kormányzóként állt az egyházmegye élén.

Dudás Miklós — a görög katolikus püspököt 1939. március 25-én nevezte ki XII. Piusz püspökké, és 1972-ben bekövetkezett haláláig állt a görögkatolikus egyházmegye élén.

Shvoy Lajos — a székesfehérvári megyéspüspök 1927-től egészen 1968-ban bekövetkezett haláláig vezette egyházmegyéjét.

A táblázatban szereplő személyekről szólva is akad néhány problémás kijelentés:

Kovács Sándor „Kaszás” fedőnéven szerepel, de semmilyen hivatkozás, lábjegyzet nincs róla, sem a beszervezés ideje, sem annak módja nincs megjelölve.⁴

Szabó Imre ügynöki tevékenységének nem lehet bizonyítéka az, hogy 1961-ben Rómából hazatérve rohant az Állami Egyházügyi Hivatalba (lásd a 824. lábjegyzetet). Ebből az információból nem derül ki, hogy az állambiztonsági szervek ügynökként tartották.⁵

Sem Ijjas József („Péter”), sem Brezanóczy Pál („Kékes Pál”) hálózati érintettségénél nem szerepel semmilyen bizonyíték, pedig a levéltárban mindkettőre található információ.

A kérdőjelekkel nehéz mit kezdeni. Vélelmezni lehet, hogy az adott személy ügynök volt, de ameddig csak feltételezés, addig nem elegáns ezt leírni. Ha „sok közvetett jel utal érintettségére” — mint Bánk József, Cserháti József, Lékai László, Szabó Imre esetében —, de sem „6-os karton”, sem „munkadosszié” nem került elő a kutatott anyagból, akkor konkrét bizonyíték hiányában megalapozott-e azt sugallni, hogy az illető ügynök volt?

Problémaként vetődik fel az is, hogy a szerző a táblázatban szereplő személyekkel kapcsolatban nem mérlegel, nem értékel. Köztudott Grösz József beszervezése, de ugyanolyan ügynöknek tekinthető-e, mint mondjuk Pataky Kornél vagy Bagi István?

Tény, hogy már egyetlen vezető egyházi személy beszervezettsége, hálózati együttműködése is sok, és amíg elmarad a múlttal történő szembenézés, önvizsgálat, a korabeli események tisztázása, feltárása egyházi részről, addig nehezen képzelhető el a megújulás. Ezért is sokkoló Ungváry Krisztián adatsora a beszervezett egyházi vezetőkről, még úgy is, ha hozzávesszük azokat a személyeket, akik a táblázatából kimaradtak.

A fent említett kifogások dacára, összességében elmondhatjuk, hogy Tabajdi Gábor és Ungváry Krisztián munkája nagyban segít megérteni az állampárt és a belügy kapcsolatát. A kötettel kapcsolatban eddig megjelent vélemények és kritikák⁶ jobbára megállják a helyüket, és jó lenne, ha a szerzők ezeket továbbgondolva készítenék elő a következő kiadást.

⁴ Erről bővebben lásd SOÓS Viktor Attila: *Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök az állambiztonsági szervek szemüvegén keresztül*, Vasi Szemle 2008/6. (megjelenés alatt). Bizonyítható, hogy Kovács Sándor nem „Kaszás” fedőnevű ügynök, hanem az állambiztonság „Kaszás” fedőnevű célszemélye.

⁵ Lásd *Bevezetés*, 14.

⁶ Lásd NAGY-CSERE Áron: *A múltfeltárók esete a posztmodernnel*, Betekintő (az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának internetes folyóirata) 2008/2., www.betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=88; KÓSZEG Ferenc: *Szegény szörnyetegek*, Magyar Narancs, 2008. július 24. (www.mancs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=16781).